

Mikor és hogy lett az óvári protestáns főiskola unitáriussá? ¹

Első szavam a mélységes köszönet és hála azért a megtisztelő és kitüntető bizalomért amely engem erre a tisztre elhívott. Ismerem ennek az öreg kollégiumnak, mindnyájunk Alma Materének multját. Tudom, hogy milyen kritikus időkben, az egyház testi és szellemi szenvedéseinek és nélkülözéseinek minő végső óráiban s minő céllal szerveztetett az isk. felügyelő-gondnoki tisztség. Tudom, hogy az idők folyamán egyházunknak minő vezető és reprezentáns egyénei töltötték be ezt az állást. Ha összemérem velök anyagi erőmet és szellemi képességeimet s elgondolom az iskola hivatását, különösen mai helyzetünkben: a tehetetlenségnek és az erőtlenségnek csüggesztő érzése lepi meg lelkemet. Ezért, ha ez állás elfoglalásának ez ünnepélyes órájában programot kell adnom, ebbe az egyetlen mondatba foglalom azt: minden erőmet és még meglevő tehetségemet legjobb tudásom és leliismeretem szerint ennek az intézetnek, az unitarizmus szíve és fókusa érdekeinek szentelem. Teszem ezt a nyilatkozatot abban a meggyőződésben, hogy az unitarizmus, mint vallásos világnézet egyedül képes a mai ember szellemi igényeinek kielégítésére és abban a hitben, hogy ez a vallás ezen a területen a magyar nemzeti gondolathoz soha hűtlen nem lesz.

És ezzel be is fejezhetném mondanivalóimat.

Azonban méltóztassanak nekem megengedni, hogy fennebbi fogadalmamnak mintegy bizonyítékául, bármennyire eltérő is az eddigi szokástól, annak a kérdésnek a megfejtésére vegyem igénybe

¹ Felolvasás Kolozsvárt, 1934. április 29-én tartott koll. felügyelő-gondnoki beiktató ünnepélyen.

néhány percnyi időnket és kérjem szives figyelmüket, hogy mikor és hogy lett az óvári, előbb katolikus, majd lutheránus, később kálvinista főiskola unitáriussá? Mindenek előtt jegyezzük meg: ez a kérdés nem azonos azzal, hogy mikor kezdődött az unitárizmus Erdélyben? Ez pedig nem azonos ama másikkal, hogy mikor létesült az unitárius egyház? Amint a későbbiekben látni fogjuk, először megszületett Dávid Ferenc elméjében az unitárizmus központi alap gondolata, az egy Isten eszméje. Azután hosszú és szenvedélyes hitviták és kellemetlen osztozkodások után a magyarok és szászok között fejedelmi döntés után létesült az unitárius egyház, mint szervezett alakulat s ennek intézménye a főiskola. Ennek a csaknem 10 évig tartó fejlődésnek a vázlatos történetét adom a következőkben.

Arra a kérdésre, hogy mikor kezdődött az unitárizmus Erdélyben, tudósaink különböző feleletet adnak. Jakab Elek *Dávid Ferenc emléke* című művében az unitárizmus kezdetét 1560-ra, Kanyaró¹ 1566-ra teszi. Ferencz József az Unitárius Kis Tükörben, Boros a Pallas Lexikonban „Unitárius vallás“ címszó alatt az utóbbit fogadták el. Pokoly² ezt mondja: „minden bizonnyal az 1564—65. év volt az az idő, mikor Blandrata Dávidot beavatta a maga tudományába... Dávid 1565-ben már Blandratista volt“.

Jakab Elek³ némileg ellenmondásba jő magával, mikor „lélektani és történelmi lehetetlenségnek“ tartja megmondani, hogy mikor született meg Dávid F. lelkében, s milyen alakban az unitárizmus alap gondolata, az egy Isten eszméje. De mégis megpróbálja a feleletet, mikor egy 1560. évi beszédjében nyilván látja, hogy az egy Isten eszméje „már nemcsak megfogamzva, de meggyökerezve is volt.“ Viszont más helyt az 1567. évről mondja, hogy „az unitárius egyház történetében a szántás-vetés ideje volt, a mag jól megmivelt földbe lőn elhintve.“ A következő 1568. évről meg megállapítja, hogy „igaz joggal viselheti az unitárius hitvallás és egyház születési évének nevét.“

Borbély Pokoly felfogását találta igazoltnak s állította, hogy az unitárizmus tényleg 1565-ben kezdődött. Azonban legutolsó ta-

¹ Unitáriusok Magyarországon. 1891. 45. l.

² Az erdélyi református egyház története I. 184. l.

³ Dávid Ferenc emléke. 69—75. l.

nulmányai egyikében¹ újabb és behatóbb tanulmányai alapján ezt a véleményét módosította s megállapította, hogy „az unitarizmus Erdélyben az 1558. jan. 2-án tartott radnóti zsinatig, illetőleg mivel a radnóti hitvitának történeti előzményei Stancaronak 1554-ben Erdélybe jöve'elég nyulnak vissza, következőleg 1554-ig vezethető hiteles történeti adatokkal bizonyíthatólag vissza“

A második kérdés: mikor nyert az unitárius egyház a hitviták alapján és következményeként törvényes és szerves alakot; más szóval: mikor keletkezett az egyház? E kérdés tekintetében a kutatók között nincs eltérés. Jakab Elek is, Pokoly is 1568-ra teszik az egyház keletkezésének és törvényesítésének idejét.

Dávid Ferencnek új gondolatok után vágó lelkében már korábban megszületett ugyan az egy Isten eszméje, de csak 1564 táján kezdte nyugtalanítani s környezetét és híveit ekkor kezdte felfogásának megnyerni. Akadtak nemsokára hívei is, ellenzői is. Hívei voltak a kolozsvári egyházközségben: a magyar papok, Basilus, Egri Lukács, Szegedi Lajos. De tiltakoztak az új eszmék ellen a szász nemzetiségű papok: Heltai, Amicián Titusz, Mihály és György. Megkezdődik a kérdések szenvedélyes vitatása nemcsak egymás között és a szószéken, hanem a nép között is. A város jegyzőkönyvei 1565 dec. 11-től egészen 1568-ig vallási nyugtalan-ság és zavargás mozzanataival vannak tele. A városi tanács nem győzi figyelmeztetni a plebánust és lelkészeket, hogy egymás ellen ne prédikálják, ak, egymást ne sértegessék a szószékről, hanem — ha akarnak — magánházaknál vitatkozzanak. Majd Heltait, Amicián Tituszt és a többi szász papokat intik (1567 márc. 9.), hogy a plebánusnak a kellő tiszteletet adják meg. Ugy látszik, hogy a vallási vita annyira szenvedélyessé vált, hogy a kellő tisztelet megtagadásáig fajult; sőt állásaik elhagyásával is fenyegetőzhettek, mert egyik tanácsi határozat inti őket, hogy hivatalukat ne hagyják el, hanem folytassák s miután ismételten hiába szólítják fel őket, másokkal töltik be helyöket. Így végül Dávid-párti papok kerülnek minden szószékbe.

Ekkor még nincs szervezett egyház. 1566-ban a magyar egyházak hitvallása itt Erdélyben és a Tisza mindkét oldalán még a

¹ Melyik évben kezdődött az unitarizmus Erdélyben? Erdélyi Múzeum 1931.

Mikor és hogy lett az óvári protestáns főiskola unitáriussá?

kálvinista. Dávid és követői ekkor már unitáriusok, de szervezett unitárius egyház, sőt egyházközség sincs még. Mikor Dávid-párti papok kerültek a kolozsvári szószékekbe, erős vallási viszály tört ki a magyar és szász polgárság között. A szász papok azt kezdték bizonyítani, hogy a piaci templom az övék, a plebánus közülök választandó. A főtemplomot és az azzal járó jövedelmet akarták maguknak biztosítani. Dávid Ferenc ellen olyan nagy volt a haragjuk és ingerültségük, hogy 1568 elején (febr. 6.) halállal fenyegették. Az ügy végre a királyi törvényszék elé került, melynek döntése 1568 jun. 13-án hirdettetett ki. A döntés lényege az, hogy a templom használatát s az iskolában a tisztségek viselését megosztja: a plebánusi tisztt a két nemzet között közös: a szász plebánus után magyar, ezután szász következik. A főtemplom a magyar bíró hivataloskodása alatt a magyaroké, szász bíró idejében a szászoké. Így osztatik meg az iskola is: magyar rektor után szász következik, szász után magyar. Magyar rektornak legyen szász lektora, szásznak magyar. A templomhoz tartozó vagyron szintén közös. A királyi törvényszék e döntése nagyfontosságú. Mert, ha egy az egyházközség és ennek vagyona oszthatatlan, ha közös a templom, akkor nem lehet külön egyház. A szászok „kénytelen-kelletlen“ — mondja Pokoly — unitáriusok lettek, mert nem akartak mindent elveszíteni. Heltai sokáig vonakodott, de 1569-ben megbánva „vastag tévedéseit“, unitáriussá lett s újból elfoglalta lelkési állását az év második felében. Ezzel a kolozsvári egyház elveszítvén kálvinista jellegét, teljesen unitáriussá lett. S minthogy ez a változás a királyi törvényszék 1568 jun 13-i döntésében nyert alapot, az 1568 ik évet lehet és kell a kolozsvári unitárius egyházközség keletkezési évének tekintenünk

Mi történt azalatt az iskolában, míg ezek az események künn a város egyházi életében végbementek?

1564 máj. 22-én — tehát akkor, mikor Dávid Ferenc lelkét az egy Isten eszméje nyugtalanítani kezdette — a városi tanács Egri Lukács ajánlatára *Szikszai Fabricius Balázst* bizta meg rektornak. Fabricius Kolozsvárra jövéen, a kor szokása szerint a plebánus asztalánál étkezett. Itt naponként értesült Dávid Ferenc lelke forrongásáról s napirenden lehettek a viták kezdetben magánkörben, később mind szélesebb körökben s olyan szenvedélyesen, hogy a rektor elfiltotta tanítványát az új tartalmú predikációk hallgatásá-

tól. Fabricius 1565 jun. 18-én igen szép költeményt írt Titus kolozsvári lelkész menyegzőjére, aki őt igen szerette. Ugyanez év dec. 1-én előszót írt a Heltai által kiadott, Mátyás király történetét tárgyaló, műhöz. Látszik már ebből is, hogy a Dávid-ellenesekkel tartott. Ez a Fabricius Soltész¹ szerint Dávid „helytelen véleményét felfedezvén, az igazságnak egy nagy polgári gyülekezet előtt diadalt szerzett.” Dávid Ferenc ugyanis nyíltan megvádolta a rektort s a polgárságra app állt. A hallgatóság és tanulótság véleménye megszolgált. A tanulók egy része állhatatos maradt rektora mellett, de nagy volt azoknak a száma is, akik a templomba jártak s a plebánust követték.

Pokoly (id. m. I. 184 s. köv. l.) így írja le Fabricius esetét: „Az egyháziak között fennforgó ellentétéről tud az egész város. És mikor a rektor sok unszolásra megígéri, hogy végig fogja hallgatni a püspök prédikációját, a hír gyorsan elterjed a polgárság között és zűfálásig telik meg a nagytemplom. A templomozás után összegyülekezik az egész város színe-java, hogy hallja a tudós rektor véleményét, mely lesújtó a püspökre nézve. A polgárság örvendve mond köszönetet a rektornak, hogy hitőknek oly ékesszólóan védelmükre kelt.

Majd az iskolára veti magát a püspök. A tanítványokat el akarja csábítani a mestertől. A rektor elszántan védi tanítványait. De 3 ifjú megtántorodik. Szikszai és Amicián Titusz kezét fogva állnak sorompóba, hogy a veszedelem tovább ne terjedjen. Ez a 3 ifjú most már az iskolát és igazgatóját mindenféle rágalommal igyekszik befeketíteni. Fabricius megunván a folytonos zaklatást egy évi terhes működés után odahagyta Kolozsvárt s visszatért korábbi otthonába“.

Ebben a színes elbeszélésben csak az nem érthető, hogy a Dávid Ferencet lesújtó eredményű vita hogyan eredményezte a Fabricius távozását? Soltész így ad feleletet e kérdésre: Fabricius „hogy ne hallaná az Isten fia ellen szórt iszonyú káromlásokat, elhagyta Erdélyt és visszatért a sárospataki gimnáziumba Perényi Gábor főúr pártfogása alá, hogy a sokkal békésebb tartományban messze az eretnekek lázasztó és istente'len izgatásától: mintegy vihar után révpartot találva az ifjúság tanítására szentelje életét.” Fabricius

¹ A sárospataki főiskola tanárainak életrajza. Sárospataki füzetek. 1864

1564 májusától 1566 végéig, tehát két évig — Pokoly tévesen ir egyet — volt igazgató.

Utódja *Károlyi Péter* 1566 végétől 1568 márciusáig. Dávid Ferenc vitája az új igazgatóval is folytatódott, minek vége szintén az lett, mint Fabriciusnál láttuk, hogy Károlynak távoznia kellett Kolozsvárról. Jakab Elek Lampe alapján így beszéli el e vitát: Károlyi a görög és a görög nyelv mellett, mint igazgató a hittannak is tanára volt. Dávid, mint plebános, püspök és iskolai felügyelő egy alkalommal megjelent az előadásán. A tanítás tárgya az egy igaz Isten volt. Károlyi, mint kálvini trinitárius úgy adta elő hogy az Istent, mint állatjában (lényegében) egyet, személyében hármat kell imádni. Dávid ellene mondott e magyarázatnak s úgy igazította ki, hogy az Isten lélek, lélekben kell őt imádni. És magyarázatát így végezte: „ha te a Szentírás szavainak ezen helyes értelmét nem követed, szükségképen hipostasisaid hívésében és a háromistentvallók véleményében kell megmaradnod.“ Ez volt az a szikra — mondja Jakab Elek — amely 15 esztendőnél tovább tartotta lázban Erdély szellemeit és rázkódásban földjét, mely elhatott nyugaton Genfig és Wittenbergig, északon Krakkóig. Ez volt az, ami Tetzl és Luther között a bűnbocsátó cédulák osztogatása.

Károlyi sietve értesítette Meliust Dávid Ferenc „új tévelygéseiről“ s az iskola éléről Váradra távozott. 1568 márciusában már mint váradai tanár vett részt a gyulafehérvári vitában.

A főiskola igazgatását most Dávid Ferenc vette át s maga mellé vevén segítségül Basiliust, az iskolát most már saját elvei szerint vezette s a hittant saját felfogása szerint adta, vagy adatta elő. Dávid Ferenc igazgatói működéséről nem maradt fenn semmi feljegyzés. De ha reformátori működését, újításokra vágyó, soha nem nyugvó szellemét tekintjük, bizvást következtethetjük, hogy szellemi bélyegét rányomta az iskola életére és tanítványai lelkét szuggesztív módon hatása alatt tarthatta. Másfelől azonban tudjuk, hogy ő püspöki, plebánusi, udvari papi tisztjeivel, reformeszméi ki-termelésével, állandó terjesztésével és védelmezésével túlságosan el volt foglalva, hogy sem teljes és osztatlan munkaerejével az iskolának szentelhetette volna életét. Ez az oka, hogy segítséget vesz maga mellé. De azért gondja volt arra, hogy az iskola sorsa tanárok képzése útján biztosítva legyen. Részben saját költségén egy Theo-

bald nevű ifjút küldött külföldre kiképeztetés végett. Tanácsára pedig a fejedelem Hunyadi Demetert küldte külföldre.

Az unitáriussá lett főiskola hajója azonban még ezután is az igazgatók gyakori változása miatt sok bizonytalanság között hányódott. Nem tudom az okát, miért, valószínűleg Dávid Ferencnek más ügyekkel való túlságos elfoglaltsága miatt, a városi tanács az iskola rektorául 1570 évben Félegyházi Tamást alkalmazta. Ez a tudós férfi Debreczenben született, Krakkóban, Boroszlóban, Odera melletti Frankfurtban és Wittenbergben tanult. Hazajövén 1567-ben Turon volt tanító, 1568-ban Debreczenbe hívták meg. De itt csak 2 évig működött s azután Kolozsvárra került. A debreczeni ifjúság annyira ragaszkodott igazgatójához, hogy sokan követték Erdélybe s rövid egyévi rektorsága alatt is nagyszámú ifjúságot gyűjtött az iskolába. Itteni igazgatóságának hiteles bizonyítéka az a latin munka, melyet emlékére 1586-ban Gyulai János debreczeni igazgató adott ki (Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár II. 53). Ez év alatt „a debreczeni tanoda úgyszólván elhagyottan állott, minélfogva a debreceni tanács mindent megtett, hogy visszanyerje“. Ez sikerült is s 1571/72-ben ismét a debreczeni iskola élére áll, míg Melius halála után 1573 elején lelkésszé választatott. Kanyaró úgy sejtí, hogy idejövetele összefüggésben van a váradi disputációt követő eseményekkel s egy év múlva hazatérése János Zsigmond halálával beállott változásokkal. Azt a gondolatát azonban, hogy Félegyházit Melius szelleme üzte volna el deákjaival együtt Kolozsvárra, nem támogatja semmi érveléssel s visszatérése sem igazolja.

Utána Sommer János, a nagyhirű humanista költő és tudós következett igazgatónak, akire Dávid Ferenc, mint vejére s hitlan kérdésekben vele egyetértő rokon lélekre megnyugvással bízhatta a főiskola vezetését.

És ezzel be is fejezem előadásomat. Az előadottak alapján most már felelhetünk arra a kérdésre, hogy mikor lett az óvári protestáns főiskola unitáriussá? Ha Károlyi távozását 1568 elejére tesszük, akkor azt mondhatjuk, hogy ez időtől fogva van biztosítva az iskola unitárius jellege és így megállapíthatjuk, hogy a múlt iskola, év második, illetőleg a jelen iskolai év első felében egy ritka alkalmat szalasztottunk el: megünnepelhattük volna kollégiumunk 365 esztendő évfordulóját.

Dr. Gál Kelemen

A tanulóifjúság hangjának helyes használatáról.¹

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Szeretett Ifjúság!

Beiktatásomra olyan témát akartam választani, ami amellett, hogy szakmámhoz, a fül-orr-gégészethez tartozik, érdekelje a jelenlő közönséget, a tanári kart, a teológia és gimnázium ifjúságát.

Tekintetbe vettem, hogy a tanárok s még inkább a papok működési köre főképen hangjuk használatához van kötve s a tanulóifjúság, míg az iskolát látogatja, tudásáról, előhaladásáról, képességéről is elsősorban feleléssel, előadással számol be s azután is sokan lesznek közülük, akik hangjukra lesznek utalva.

Elismerem, hogy a prédikációknak, előadásoknak, feleleteknek a tartalma az igazán lényeges dolog. Azonban a helyes hang alkalmazása is fontos, mert attól függ, hogy valaki megerőltetés és fáradság nélkül húzamosabban beszélni tudjon s hangja elég erős legyen, hogy a hallgatósága minden szavát a nagy terem legutolsó padjaiban is jól megérthesse.

Azt hiszem, Önök közül is sokan azt gondolják, hogy a hang, mint Isten adománya, egyik embernél erősebb, másiknál gyengébb, egyiknél kitartóbb, másiknál könnyen fátyolossá váló s ebbe bele kell nyugodni, mint abba, hogy valakinek a természet sasorrot vagy pisze, illetve másalakú orrot adott.

Tudásunk azonban az utóbbi időben sok tekintetben nagyot fejlődött; az orvosi tudomány fejlődése révén ma már nemcsak a sasorrból tudunk kívánatra piszét formálni, de a hangra vonatkozó élettani ismereteink is annyira haladtak, hogy ha a szervezet egyéb-

¹ Felolvasás Kolozsvárt, 1934. április 29-én tartott koll. felügyelőgondnoki beiktató ünnepélyen.